

Dr hab. Ewa Szafrńska, prof. UŁ
Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji
Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki

Recenzja

rozprawy doktorskiej pana magistra Wojciecha Ewertowskiego pt.

Użytkowanie i postrzeganie miejskich przestrzeni publicznych w dwóch miastach odmiennych kultur – Poznaniu i Glasgow

przygotowanej

pod kierunkiem naukowym dra hab. Jacka Kotusa, prof. UAM oraz dra hab. Michała Rzeszewskiego, prof. UAM na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu

Uwagi ogólne

Przedstawiona do oceny praca doktorska porusza bardzo istotne zagadnienie jakim jest postrzeganie i użytkowanie przestrzeni publicznych we współczesnych miastach europejskich na przykładzie Poznania i Glasgow. Stanowi ona swoiste studium porównawcze obu tych miast, należących wprawdzie do jednego, europejskiego kręgu kulturowego, ale zgodnie z wieloma modelami analiz różnic kulturowych, reprezentujących dwa różne typy kultury.

Autor omawia wybrane zagadnienia analizując różnice między tymi miastami, równocześnie zakładając, że są one emanacją różnic kulturowych pomiędzy Polską a Wielką Brytanią zidentyfikowanych w modelu zróżnicowań kulturowych świata zaproponowanych przez holenderskiego psychologa społecznego Geerta Hofstede. Dobór tych miast do analizy, o ile nie budzi żadnych wątpliwości w Polsce, kraju dość jednolitym kulturowo, o tyle w przypadku Wielkiej Brytanii, dobór miasta szkockiego sprawia, że reprezentuje ono kraj, który jest częścią Zjednoczonego Królestwa, ale po względem kulturowym charakteryzuje się pewną odrębnością. Nie wchodząc jednak w tę duszę, Autor skupia się na różnicach kulturowych pomiędzy oboma krajami i analizuje je na przykładzie obu tych miast wykorzystując wspomniany model opracowany przez G. Hofstede.

Wybrany przez Autora temat jest bardzo istotny i aktualny, ponieważ dotyka niezwykle ważnego elementu struktury przestrzenno-funkcjonalnej miasta, jaką są przestrzenie publiczne. Pełnią one, jako podaje literatura, istotne funkcje i są nośnikami i reprezentacją kultury, w dużej mierze decydują o jakości życia w mieście, pozwalają na realizację wielu potrzeb społecznych i w dużej mierze stanowią o tożsamości miasta i stają się miejscem, z którym można się identyfikować.

Jest to również temat bardzo aktualny, szczególnie dziś, w dobie kryzysu miejskich przestrzeni publicznych, ich zawłaszczania i kurczenia się na skutek postępującej komercjalizacji przestrzeni miejskiej, jej zawłaszczania, grodzenia, ograniczania dostępności i rugowania z niej pewnych grup użytkowników.

Z drugiej strony trzeba pamiętać, że w miastach wciąż powstają nowe przestrzenie publiczne, np. w wyniku procesów dezindustrializacji i rewitalizacji, które uwalniają niekiedy rozległe obszary miejskie i przywracają ich dostępność dla różnych grup użytkowników.

Biorąc pod uwagę szerokość i interdyscyplinarność omawianej tematyki, recenzowana praca wpisuje się w szeroki nurt badań miejskich sytuujących się na pograniczu nauk geograficznych, socjologii oraz nauk o kulturze.

Ocena struktury rozprawy

Przedstawiona do oceny praca składa się z siedmiu rozdziałów. Rozdział pierwszy przedstawia główne założenia teoretyczno-metodologiczne pracy i wprowadza czytelnika w badane zagadnienia, pokazując zaplanowany schemat postępowania badawczego. Rozdziały drugi i trzeci koncentrują się na zagadnieniach teoretycznych, które omówiono na kanwie bardzo szerokiego przeglądu literatury, nie tylko polskiej ale także zagranicznej. Rozdział czwarty oparty jest na analizie materiałów zastanych i przedstawia badane miasta jako kontekst przestrzenny badań. Dwa kolejne rozdziały (piąty i szósty) prezentują wyniki własnych badań empirycznych Autora. Zwieńczeniem pracy jest rozdział siódmy, w którym Autor rekapitułuje założenia swojej pracy w kontekście przeprowadzonej wcześniej dyskusji literaturowej oraz podsumowuje rezultaty przeprowadzonych badań, a na ich podstawie formułuje interesujące wnioski.

Praca zawiera obszerną bibliografię liczącą w sumie prawie 300 pozycji (w tym ponad 270 pozycji literaturowych, 2 akty prawne, 7 dokumentów strategicznych, i 10 źródeł internetowych), spisy tablic i rycin oraz dwa załączniki przedstawiające narzędzia badawcze w dwóch wersjach językowych (polskiej i angielskiej). Całość liczy 217 stron, w tym sama treść pracy (bez spisów, załączników i bibliografii) 181 stron.

Układ pracy jest logiczny, a jej struktura prawidłowa. W układzie treści pewne wątpliwości budzić mogą jednak proporcje tekstu poświęconego poszczególnym zagadnieniom (omówione w dalszej części recenzji, w uwagach szczegółowych) oraz nieco niekonsekwentne sytuowanie wewnętrznych podsumowań (po dwóch podrozdziałach: 3.1 i 4.2 oraz po rozdziale 6 i w kilku innych miejscach), które dla uzyskania czytelniejszej struktury, można było umieścić na koniec każdego rozdziału.

W pracy zamieszczono 19 tablic oraz 29 rycin. Głównie są to wykresy opracowane przez Autora prezentujące wyniki badań. Niestety dość skromna jest strona kartograficzna pracy, ponieważ są w niej tylko 4 mapy. Brakuje również fotografii omawianych przestrzeni publicznych, co bardzo ułatwiłoby percepcję treści zawartych w rozprawie. Pozostawia to tym większy niedosyt, że dokumentacja fotograficzna jest jedną z metod wymienionych przez Autora jako użyte w pracy (s.12).

Strona formalna pracy jest prawidłowa. Praca jest kompletna, zawiera wszystkie wymagane elementy. Język opracowania jest erudycyjny i stanowi jego duży walor. Praca została przygotowana bardzo starannie. Autorowi niemal udało się uniknąć błędów a bardzo nieliczne i drobne potknięcia mają charakter techniczny (brak spacji s. 8; różny krój czcionki w cytatach zawartych w pracy, błąd w powołaniu na tabelę nr 3 s. 97, różne czcionki w zapisie bibliograficznym).

Ocena zawartości poszczególnych rozdziałów

Rozdział 1

W rozdziale wstępnym otwierającym rozprawę, Autor przedstawia założenia badawcze pracy, jej cele, formułuje pytania badawcze, omawia zastosowane metody i materiały źródłowe, określa zakres pracy oraz krótko charakteryzuje oba badane miasta Poznań i Glasgow.

Głównym celem pracy (s. 6) jest **identyfikacja znaczenia przestrzeni publicznych oraz sposobów ich użytkowania w miastach charakteryzujących się odmiennymi warunkami kulturowymi**.

Aby zrealizować ten cel, Autor sformułował trzy cele szczegółowe:

1. Określenie roli, jaką różnym rodzajom przestrzeni publicznych przypisują ich użytkownicy.
2. Identyfikacja norm mających wpływ na użytkowanie przestrzeni.
3. Określenie, czy istniejące modele kultury mogą wyjaśniać różnice w sposobach użytkowania przestrzeni miejskich.

Przyjętym celem szczegółowym Autor przyporządkował następnie sześć korespondujących z nimi pytań badawczych, które uszczegółwiają zakres poszukiwanych informacji. Zarówno cele i pytania, jak i relacje pomiędzy nimi są prawidłowe i przedstawione w sposób klarowny, nie budzący żadnych zastrzeżeń. Tym co budzić może pewne wątpliwości, jest użycie przez Autora w celu 2 odniesienia do roli „przypisywanej” przestrzeni publicznej przez użytkowników, zaś w odpowiadającym mu pytaniu badawczym roli jaką „pełnią” różne rodzaje przestrzeni publicznej w miastach”. Wydaje się bowiem, że rola przypisywana przez użytkowników nie zawsze jest tożsama z rolą pełnioną, a określanie relacji pomiędzy nimi dotyka istoty badań z zakresu percepcji przestrzeni, w których często identyfikuje się rozdźwięk pomiędzy tym co obiektywne (rola pełniona) a tym co subiektywne (rola przypisywana). Bezpieczniej moim zdaniem byłoby używać tego samego sformułowania, zarówno w celach jak pytaniach badawczych, dzięki czemu zachowana zostanie większa precyzja używanych pojęć. Wydaje się także, że zamiast sformułowania „istniejące modele kultury” (cel nr 3) lepiej byłoby użyć określenia „dominujące modele kultury”, biorąc pod uwagę jak złożonym i zróżnicowanym wewnątrznie konstruktem jest kultura.

Zakres przestrzenny pracy, jak już powiedziano, obejmuje dwa miasta, dobrane jak podaje Autor, w sposób celowy.

Zakres czasowy pracy w części empirycznej obejmował lata 2015-2019, zaś w części opisowej sięgał do historii miast oraz etapów kształtowania się miejskich przestrzeni publicznych.

Metodologicznie praca reprezentuje podejście mieszane (*mixed method approach*), określane przez innych autorów triangulacją metod, zakładające wykorzystanie metod ilościowych i jakościowych. Użyte grupy metod obejmowały:

- analizę materiałów wtórych (literatury naukowej, aktów prawnych dotyczących przestrzeni publicznej, dokumentów miejskich oraz danych kartograficznych pochodzących z zasobu OpenStreetMap),
- nieustrukturyzowane badania obserwacyjne z zastosowaniem podejścia autoetnograficznego,

- badania ankietowe, przeprowadzone przy użyciu ustrukturyzowanego kwestionariusza wywiadu, obejmujące dużą próbę (ponad 1200 respondentów w obu miastach),
- indywidualne wywiady pogłębione,
- prostą analizę statystyczną.

Zastosowanie szerokiego spektrum metod uznać należy za słuszne, tym bardziej, że wyniki uzyskiwane za pomocą jednej grupy metod poszerzały i pogłębiały wyniki uzyskane przy użyciu innych. Na uwagę zasługuje klarowne przedstawienie zastosowanych procedur badawczych. Brak jest natomiast informacji w jaki sposób przeprowadzono wywiady (*face to face*, czy też pośrednio, przy użyciu innych technik, na co może wskazywać duża liczba respondentów).

W pracy zastosowano dedukcyjny model wyjaśniania (bez hipotez), co nie jest częstą praktyką, ponieważ większość tego typu prac empirycznych ma charakter hipotetyczno-dedukcyjny. Ale oczywiście każdorazowo jest to decyzja podjęta przez Autora (we współpracy z promotorem, w tym przypadku promotorami), choć zapewne można byłoby takie hipotezy sformułować, co wzbogaciłoby pracę.

Rozdział 2

W rozdziale drugim szeroko omówiono zagadnienia teoretyczne dotyczące związków kultury z przestrzenią, a w szczególności przestrzenią publiczną. Omówiono w nich problem wieloznaczności i wielości definicji kultury oraz różne sposoby rozumienia tego pojęcia przez różnych autorów. Ponadto wskazano na interdyscyplinarny charakter badań nad kulturą i dokonano ich umiejscowienia w ramach nauk o przestrzeni, w szczególności w naukach geograficznych.

Szeroko omówiono także historyczny i współczesny wymiar badań kulturowych w geografii, w tym w jej subdyscyplinie, rozwijanej głównie na gruncie geografii humanistycznej, jaką jest geografia kultury. Zagadnienia te, jakkolwiek omówione w sposób erudycyjny i pokazujące znajomość tematu przez Autora, wydają się być omówione zbyt obszernie, ponieważ tylko pośrednio odnoszą się do założeń badawczych przyjętych w pracy.

Najważniejsza z punktu widzenia całości rozprawy wydaje się część rozdziału, w której Autor dokonuje operacjonalizacji pojęcia kultura, odnosząc je do poszczególnych wymiarów kultury, omawia różne modele używane do analizy owych wymiarów i ich zmienności przestrzennej. Kluczowy z punktu widzenia założeń przyjętych w pracy, jest model analizy różnic kulturowych sformułowany przez Geerta Hofstede, holenderskiego psychologa społecznego, który proponuje sześć wymiarów analizy zróżnicowania kulturowego świata. Należą do nich: dystans władzy, indywidualizm, męskość, unikanie niepewności, orientacja krótko/długoterminowa oraz pobłażliwość.

Dyskusja literaturowa osadzona jest w szerokim kontekście międzynarodowym i bardzo bogata, jednakże podrozdziały 2.1 i 2.2 są moim zdaniem zbyt obszerne w stosunku do 2.3. W szczególności zbyt skromnie potraktowano zagadnienia dotyczącą percepcji przestrzeni, choć postrzeganie (obok użytkowania) znajduje się w tytule pracy, a ponadto jest również ważnym regulatorem zachowań użytkowników.

Rozdział 3

W najobszerniejszym rozdziale trzecim, bardzo ważnym z punktu widzenia tematu pracy, Autor szeroko omawia pojęcie przestrzeni publicznej, równie niejednoznaczne i wielowymiarowe, jak pojęcie kultury. Przedstawia je w kontekście historycznym oraz współczesnym, dokonując krytycznego przeglądu jego licznych definicji. Charakteryzuje także role i funkcje przestrzeni publicznych we współczesnych miastach oraz różne jej typy, sposoby użytkowania i zagospodarowania.

W rozdziale tym na szczególną uwagę zasługuje fragment dotyczący współczesnego kryzysu miejskich przestrzeni publicznych, który w związku ze zmieniającymi się uwarunkowaniami rozwoju miast, w tym wobec postępującej prywatyzacji i komercjalizacji przestrzeni, prowadzi do ograniczania jej znaczenia, spychania na margines, pozbawia tożsamości, prowadzi do zawładnięcia jej przez kulturę strachu oraz wzmacnia segregację społeczno-przestrzenną ograniczając jej dostępność dla pewnych grup użytkowników.

Rozdział ten, podobnie jak poprzedni, opiera się na szerokim przeglądzie literatury i pokazuje bardzo dobrą znajomość poruszanych zagadnień oraz dojrzałość Autora i swobodę w posługiwaniu się omawianymi pojęciami. Dokonana tym rozdziale przez Autora konceptualizacja pracy i operacjonalizacja pojęcia przestrzeni publicznej oraz identyfikacja aktualnych wyzwań związanych z jej kreowaniem oraz postrzeganiem i użytkowaniem stanowią dobre tło dla analiz empirycznych przeprowadzonych w dalszej części pracy.

Rozdział 4

W rozdziale czwartym Autor przybliży pojęcia modeli i wymiarów kultury oraz analizuje różnice kulturowe między Polską a Wielką Brytanią, zgodnie z modelem zaproponowanym przez G. Hofstede. Przyjęcie tej perspektywy wydaje się bardzo interesującą ramą analiz, jednakże jak już powiedziano, nie wyróżnia ona Szkocji jako odrębnego kraju. Jednak przyjmując założony przez Autora poziom analizy, można to podejście uznać za uprawnione.

W rozdziale tym Autor omawia również wybrane uwarunkowania użytkowania przestrzeni publicznych w Poznaniu i w Glasgow na podstawie analizy dokumentów planistycznych i przedstawia sposób w jaki ujmowane są w nich przestrzenie publiczne w obu miastach. Fragment ten jest interesujący, jednak być może lepszym tłem do założonych w pracy analiz, byłaby inwentaryzacja najważniejszych (najbardziej reprezentacyjnych/najciekawszych) przestrzeni publicznych i ich scharakteryzowanie oraz przedstawienie w materiale kartograficznym oraz fotograficznym. Dlatego też zawartość tego rozdziału pozostawia pewien niedosyt.

Rozdział 5

Rozdział piąty przedstawia wyniki i oryginalnych badań kwestionariuszowych, które miały dostarczyć materiału do porównań obu miast pod względem postrzegania i użytkowania przestrzeni publicznych w tych miastach oraz norm kulturowych, które determinują te procesy. Uzyskane przez Autora wyniki są bardzo nietresujące i mają duży walor poznawczy. Ciekawa jest także analiza różnic odnotowanych pomiędzy badanymi miastami.

Interesującym zabiegiem metodologicznym o autorskim charakterze jest próba odtworzenia norm warunkujących zachowania w przestrzeniach publicznych poprzez

odnoszenie się do przykładowych (hipotetycznych) sytuacji, w których może znaleźć się każdy z jej użytkowników.

Lektura tego rozdziału pozostawia jednak pewien niedosyt wynikający z braku choćby podstawowej charakterystyki społeczno-demograficznej respondentów. Tym bardziej, że kwestionariusz użyty do badań zawiera metryczkę, dlatego też, jak rozumiem, można było to przedstawić. Niestety nie zawarto w niej takich cech, jak pochodzenie terytorialne badanych, długość zamieszkiwania w badanym mieście (kwestia szczególnie istotna na Wyspach, które są krajem imigrantów), które także mogłyby być stanowić zbiór zmiennych wyjaśniających uzyskane odpowiedzi. Nie wiadomo bowiem na ile różnice w odpowiedziach pomiędzy Poznaniem a Glasgow uwarunkowane są faktem zamieszkiwania w badanym kraju (mieście), a na ile cechami respondentów.

Możliwość interpretacji uzyskanych wyników ogranicza także nielosowy dobór próby badawczej zastosowany w pracy. Należy również odnotować, że w niektórych tabelach przedstawiających wyniki badań nie ma jasnej informacji czy jest to odsetek wskazań czy respondentów; a przedstawione odsetki nie sumują się do 100. Nigdzie nie jest też podana liczba N.

Rozdział 6

Rozdział szósty przedstawia wyniki badań jakościowych uzyskanych za pomocą wywiadów pogłębionych przeprowadzanych z 8 osobami. Materiał ten, choć dość skromny liczebnie, dostarcza bardzo ciekawych informacji pogłębiających rezultaty badań ilościowych oraz pozwala na pogłębienie ich wniosków. Respondenci dobrani do badań reprezentują tutaj kategorię „obcego” – osoby, która jest przybyszem (w Poznaniu z Wielkiej Brytanii, a w Glasgow z Polski), dzięki czemu sami zwracają uwagę i wychwytyją różnice kulturowe w postrzeganiu i użytkowaniu przestrzeni, które są ich własnym doświadczeniem.

Jest to, jak już powiedziano, materiał bardzo wartościowy, choć może byłby bardziej pomocny w interpretacji wyników badań, gdyby w Poznaniu badano przybyszy z Glasgow a w Glasgow przybyszy z Poznania. Nasunęło się to po lekturze wypowiedzi jednego z respondentów, który przywołując swoje doświadczenia mówi „u nas w Birmingham...”, które jest miastem położonym w Anglii. To oczywiście jest tylko sugestia, ponieważ zidentyfikowane i omówione tu rezultaty są bardzo dobrym uzupełnieniem do badań ilościowych. I choć nie można ich ekstrapolować na większą zbiorowość, to niewątpliwie wzbogacają pracę.

Rozdział 7: Zakończenie

Końcowy rozdział pracy przedstawia rekapitulację przejętych założeń badawczych oraz podsumowuje rezultaty przeprowadzonych badań, sytuując je w kontekście przeprowadzonej wcześniej dyskusji literaturowej. Rozdział ten ma klarowną strukturę i stanowi dobre podsumowanie pracy. Uzyskane rezultaty Autor odniósł kolejno do wszystkich postawionych w rozdziale wstępnym pytań badawczych, co pozwoliło stwierdzić, że zarówno cel główny rozprawy, jak i cele szczegółowe, zostały zrealizowane.

Przeprowadzone badania, tak jak zakładano, pokazały różnice w postrzeganiu i użytkowaniu przestrzeni publicznych w dwóch miastach charakteryzujących się odmiennymi

warunkami kulturowymi a także pozwoliły zidentyfikować normy, które mają wpływ na ich użytkowanie. Uzyskany materiał badawczy pozwolił także na określenie, w jaki sposób zidentyfikowane w badaniach różnice mogą być wyjaśniane za pomocą dostępnych w literaturze modeli zróżnicowań kulturowych świata, w tym w szczególności przez model G. Hofstede.

Podsumowanie i ogólna ocena rozprawy

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska, jak niemal każda praca naukowa ma swoje pozytywne strony, jak też elementy dyskusyjne, które zostały przedstawione w części omawiającej zawartość poszczególnych rozdziałów.

Do pozytywnych stron, które wydają się warte podkreślenia i które decydują o ogólnej pozytywnej ocenie pracy należą:

- praca porusza istotne badawczo oraz aktualne zagadnienie, jakim jest znaczenie miejskich przestrzeni publicznych, szczególnie w dobie ich kryzysu oraz szybko zmieniających się uwarunkowań rozwoju miast,
- ujmuje badane zagadnienie w szerokim kontekście zróżnicowań kulturowych świata,
- jest dziełem oryginalnym, opartym na szerokim doborze metod oraz autorskich narzędziach badawczych opracowanych przez Autora,
- pokazuje bardzo dobrą znajomość omawianych zagadnień oraz swobodę Autora w poruszaniu się w literaturze przedmiotu,
- jest napisana bardzo dobrym językiem polskim.

Konkluzja

Reasumując, stwierdzam, że przedłożona do oceny rozprawa pt. *„Użytkowanie i postrzeganie miejskich przestrzeni publicznych w dwóch miastach odmiennych kultur – Poznaniu i Glasgow”* spełnia warunki wynikające z ustawy o stopniach i tytule naukowym w związku z art. 179 ust. 1 ustawy - Przepisy wprowadzające ustawę prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 roku i wnioskuję o dopuszczenie **mgra Wojciecha Ewertowskiego** do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Łódź, dn. 20.11.2023

Ewa Szafrńska

